

*Materiaal voor literatuurlessen tijdens het schoolvak Nederlands
in de bovenbouw van havo en vwo*

Lesbrief 4

TENZIJ JE EEN BETER PLAN HEBT & DE ZAAK SHELL

Anoek Nuyens en Rebekka de Wit

ontwikkeld door Nienke van Doeselaar
vanuit de opleiding Nederlandse Taal en Cultuur
juni 2022

Inleiding

Extreme hitte, langdurige droogte of overstromingen. De gevolgen van klimaatverandering zijn niet meer weg te denken uit het dagelijkse nieuws. Ook veel schrijvers houden zich bezig met het klimaat in hun werk. Er verschijnen steeds meer boeken waarin de klimaatcrisis een belangrijk thema is. Deze boeken worden vaak klimaatfictie genoemd: verhalen die je op een of andere manier aan het denken zetten over klimaatverandering, de rol die mensen hierin spelen en mogelijke gevolgen hiervan. In verhalen kun je vanuit verschillende perspectieven naar de aarde kijken en naar de manier waarop mensen met de natuur omgaan.

In de komende les(sen) besteed je aandacht aan klimaatfictie. Aan de hand van een boek, een toneelstuk of een dichtbundel denk je na over klimaatverandering en ga je hier ook over in gesprek met je medeleerlingen. Je gaat nadenken over de rol die literatuur zou kunnen spelen in de klimaatcrisis. Kunnen verhalen ons als lezers helpen om op andere manieren te kijken naar het klimaat? Hoe gaan mensen om met de aarde en hoe verschillen ze daarin van elkaar? Hoe zou de toekomst eruit kunnen zien als we niks zouden doen om klimaatverandering tegen te gaan? En welke gevolgen heeft dat voor de natuur en voor samenlevingen?

Tenzij je een beter plan hebt

In de voorstelling *Tenzij je een beter plan hebt* vragen Anoen Nuyens en Rebekka de Wit zich af hoe we nog uit de klimaatcrisis kunnen komen. Hoeveel zin heeft het dat we af en toe geen vlees eten of proberen een vliegreisje minder te maken? Het begin van duurzaamheid wordt vaak bij burgers neergelegd: een beter milieu begint bij jezelf, is het idee. Maar hoe terecht is het dat individuele burgers zelf het klimaatprobleem moeten oplossen? Nuyens en De Wit gaan in deze voorstelling op zoek naar een verhaal 'waarin we de mens, die hoofdpersoon van de schepping, een beetje uit het centrum kunnen duwen' en zetten je aan het denken over de vraag wat er nu nodig is om klimaatverandering tegen te gaan.

De zaak Shell

De zaak Shell is gebaseerd op een echte rechtszaak die tegen Shell gevoerd is. Milieudefensie eist dat de oliegiat meer moet doen om klimaatverandering tegen te gaan. In hun voorstelling laten Nuyens en De Wit verschillende stemmen in deze zaak aan bod komen: niet alleen Shell, maar ook de consument, overheid, burgers en de toekomstige generatie vertellen hun kant van het verhaal.

Literatuur

Tenzij je een beter plan hebt (2017)
Anoen Nuyens en Rebekka de Wit

De zaak Shell (2020)
Anoen Nuyens en Rebekka de Wit

Opdracht 1: Verantwoordelijkheid

In *Tenzij je een beter plan hebt*, speelt het thema verantwoordelijkheid een grote rol. Wie zijn verantwoordelijk voor de klimaatproblemen en wie moeten nu verantwoordelijkheid nemen om er iets aan te doen? De auteurs bespreken hoe hun kijk hierop veranderd is.

Anoek: Vroeger, als ik een spreekbeurt gaf met betrekking tot de aarde, had ik tenminste nog een conclusie waar ik naartoe kon werken. Kon ik zowel inzetten op de bruine beer, de jungle of de smeltende ijskap. Dat was een powerpointslide met een plaatje van de aarde erop, met twee handen eromheen, mensenhanden, en daaronder de zin: EEN BETER MILIEU BEGINT BIJ JEZELF. Mijn spreekbeurten waren in feite een soort bewustwordingscampagnes. Ik werkte als een soort onbedoelde vrijwilliger bij de overheid, die dat spotje de wereld in gekatapulteerd had.

Rebekka: Was toen al topprioriteit bij de overheid, Milieu en Klimaat. Zo belangrijk dat burgers het zelf mochten oplossen. Met zichzelf. (p. 9-10)

- Ben je het eens met de gedachte dat een beter milieu bij jezelf begint? Waarom wel of niet?
- Rebekka reageert met: 'Was toen al topprioriteit bij de overheid, Milieu en Klimaat. Zo belangrijk dat burgers het zelf mochten oplossen. Met zichzelf.' Wat zegt dit over de overheid, denk je?
- Kun je een voorbeeld geven van hoe onze overheid nu met milieu en klimaat omgaat? Is dat veranderd ten opzichte van wat hierboven staat, toen burgers het vooral zelf moesten oplossen?

Lees het volgende fragment en beantwoord de vragen:

Ik denk tegenwoordig steeds vaker: laat die dictatuur maar komen. Of laat ik het zo zeggen: ik vertrouw niet meer op mijn eigen wilskracht. En ook niet op die van anderen. Als we echt gaan zitten wachten, voordat we allemaal klaar zijn om iets te doen, zijn alle dieren allang uitgestorven. (p. 11)

- Ben je het hiermee eens? Leg je antwoord uit.
- Stel dat je zelf een betoog moet schrijven over klimaatverandering. Naar welke conclusie zou je dan toewerken?

Opdracht 2: Kennis is macht?

In *Tenzij je een beter plan hebt* wordt ook een soort hoofdpersoon – die vaag en anoniem blijft – voorgesteld, een mens die zichzelf als 'hoofdpersoon van de schepping' ziet. Hij houdt zich bezig met klimaatverandering en zoekt er van alles over op:

Gelukkig weet ik nu van alles, denkt hij dan. Maar terwijl hij daar voor zijn boekenkast staat, denk hij, dat we misschien al die documentaires kijken, zodat wij straks tegen onze kinderen kunnen zeggen: nee, wir haben es wel gewusst hoor. Alles. We wisten alles. Aber ja. Es war so komplex allemaal. (...)

Kennis is macht, ziet hij in zijn boekenkast staan. En hij denkt eigenlijk dat het precies omgekeerd is. Kennis is machteloosheid. Kennis verlamt. Kennis is naar zijn iPhone kijken en denken aan kinderen in de mijnen in Congo die daar coltan weghakken voor in zijn iPhone, en dan daarna denken: ik moet iets doen. Maar wat? (p. 22-23)

- a. Deze hoofdpersoon denkt dat juist omdat mensen weten wat de klimaatcrisis betekent en wat voor problemen er allemaal zijn, ze zich machteloos voelen. Kun jij je hierin vinden? Leg je antwoord uit.
- b. Denk jij dat het belangrijk is om op de hoogte te zijn van klimaatverandering door boeken, documentaires en het nieuws te volgen? Waarom?

De zin 'wir haben es wel gewusst hoor' verwijst naar *wir haben es nicht gewusst* (wij hebben het niet geweten), een uitdrukking die Duitse burgers na de oorlog gebruikten om te laten weten dat ze niets wisten van de massavernietiging van Joden. Het zinnetje kreeg echter al gauw een ironische betekenis: mensen betwijfelden in hoeverre de Duitsers echt van niks wisten en in hoeverre ze wel van de Holocaust op de hoogte waren, maar ervan wegkeken. *Wir haben es nicht gewusst* is nu vooral een ironische manier om te zeggen dat iemand vermoedelijk wel weet heeft van een bepaald onrecht of schandaal, maar bewust de andere kant op kijkt.

- c. Waarom zouden de auteurs naar dit zinnetje verwijzen door 'wir haben es wel gewusst hoor' te zeggen?
- d. Herken je deze houding in onze samenleving nu? Kun je daar ook een voorbeeld van geven?

Opdracht 3: Posthumanisme

Tenzij je een beter plan hebt gaat onder andere veel over de vraag wie er vooral verantwoordelijk zijn voor klimaatverandering en de rol die mensen hierin spelen. In onderstaand fragment, uit het begin van het toneelstuk, hebben Nuyens en De Wit het over het begin van de aarde. Lees het fragment en beantwoord de vragen.

Het duurde heel lang voordat de mens kwam. Eerst waren er dieren die uit het water kwamen, daarna weer terug de zee in gingen. Struiken die kilometers rolden. Vogels die de aarde konden overvliegen en weer terug. De mens kwam veel later, als alleraatste bijna, maar dat had de mens niet door. Die had het gevoel dat hij er altijd al geweest was. (p. 4)

- a. Wat zegt deze passage over de rol van mensen op aarde, denk je? Hoe belangrijk is de mens volgens dit stukje?

Verderop in het stuk vertellen Nuyens en De Wit dat ze op zoek zijn naar nieuwe soorten verhalen, waarin mensen een andere rol innemen dan ze voorheen altijd gedaan hebben:

In onze zoektocht naar een verhaal hebben we echt van alles geprobeerd. Allerlei posthumanistische verhalen waarin de mens niet langer de maat der dingen is. We hadden bijvoorbeeld een utopische wereld bedacht waarin eigendom en bezit niet meer zou

bestaan. Want veel grote problemen met betrekking tot de aarde zijn terug te voeren tot de vraag: van wie is dit? Van wie is de aarde? Van wie is dit land? Wie heeft recht op wat? (p. 41)

De auteurs hebben het over ‘posthumanistische verhalen’: verhalen waarin de mens niet langer het belangrijkste of enige perspectief is. Het begin van het toneelstuk zou je een voorbeeld van zo’n verhaal kunnen noemen.

Het **posthumanisme** is een filosofische beweging waarin de mens, in tegenstelling tot in het humanisme, niet langer centraal staat. In een artikel omschrijft Anoenk Nuyens het posthumanisme als volgt:

Posthumanisten zien de mens niet langer als middelpunt, maar als een onderdeel van een complex en alomvattend systeem dat zowel uit mensen, dieren en planten bestaat, maar ook uit materiële werelden (fossiele brandstoffen, drinkwater) en niet-menselijk leven (bits en bytes). (...)

Het posthumanisme verwerpt het humanisme niet volledig. Het agendeert niet tegen de mens, maar probeert te waken voor de blinde vlekken van het humanisme. Want is het niet zo dat de ecologische crisis voortkomt uit het feit dat alles moet wijken voor de behoefte van de mens? In die zin ligt de oplossing voor grote crises misschien wel in een mensbeeld waar de mens, ten opzichte van medemensen, dingen en dieren, een nieuwe rol moet leren spelen.¹

- b. Hoe zie je deze gedachte van het posthumanisme, namelijk dat de mens bestaat in een groot netwerk van vele dieren en dingen, terug in *Tenzij je een beter plan hebt*?
- c. In het interview heeft Nuyens het over ‘de blinde vlekken van het humanisme’. Wat zouden die blinde vlekken zijn, denk je; wat ziet het humanisme over het hoofd?
- d. Geef een voorbeeld van een van die ‘blinde vlekken’ uit *Tenzij je een beter plan hebt*.
- e. Nuyens stelt in het interview dat veel grote problemen, zoals klimaatverandering, ontstaan zijn omdat de behoeftes en belangen van mensen altijd voorop staan. Ben je het hiermee eens? Waarom wel of niet?

Opdracht 5: De zaak Shell

In 2020 kwamen Nuyens en De Wit met een nieuwe voorstelling: *De zaak Shell*, gebaseerd op een echte rechtszaak van Milieudefensie tegen Shell. In hun stuk laten Nuyens en De Wit verschillende stemmen in deze zaak horen. Deze theaterproductie is ook verfilmd door BNNVARA.² In deze film zie en hoor je vijf verschillende stemmen in de zaak Shell, die allemaal een andere mening hebben: Shell zelf, een consument, een politicus, een burger en iemand van de toekomstige generatie.

Lees op de volgende pagina de fragmenten van deze verschillende stemmen in de zaak Shell en beantwoord daarna de vragen.

¹ Anoenk Nuyens, ‘Posthumanisme: wat is het? (En waarom zou je emancipatie van dingen willen?)’. *De Correspondent*, 30 april 2016, via <https://decorrespondent.nl/4414/posthumanisme-wat-is-het-en-waarom-zou-je-emancipatie-van-dingen-willen/378377340572-23724176>.

² De film is hier te bekijken: <https://www.bnnvara.nl/dezaakshell>.

Shell

Zal ik het maar gewoon zeggen? Wat u denkt. En waarschijnlijk vindt, van mij. U vindt mij een klootzak. Een geldwolf. Een bedreiging voor uw bestaan. Niet dat u exact weet op welke manier wij inzetten op innovatie, het ontwikkelen van alternatieve vormen van energie maar dat doet er ook niet toe. Wat ik eigenlijk alleen maar wil zeggen is dat ik het best begrijp, dat u Shell de klootzak vindt (...). Dus ik wil het best doen, de klootzak spelen. Alleen, wat ik me afvraag is, gaan we door mij een klootzak te vinden minder vliegen? Minder vlees eten? Minder tanken? Gaan we door mij een klootzak te vinden, zelfs voor de rechter te slepen, deze klimaatcrisis oplossen?

De consument

Er zijn alleen maar meer dingen bijgekomen, elektrische auto's, vegan frikandellen. Niet ter vervanging van de kiloknallers, maar als extra optie op het menu. Er is geen varken minder geslacht hoor, sinds wij allemaal flexitariër zijn geworden. (...) En als ik dat hoor, dan ben ik geneigd om te denken dat het allemaal mijn schuld is, dat ik moet veranderen om te voorkomen dat het klimaat dat gaat doen. Maar de vraag is, als ik aan het einde van de dag, na een lange dag werken, in de supermarkt kom, en ik zie mezelf in een reflectie van de etalage van de kaas. En ik blijf naar mezelf kijken omdat ik echt heel moe ben, en er ook heel moe uitzie. En ik denk: ik moet echt een beetje beter voor mezelf gaan zorgen. Aan die persoon mag je toch niet de beslissing overlaten of de tonijn mag uitsterven of niet

De overheid

Stel, de chemische industrie, die verhuist naar Polen bijvoorbeeld. Dan zitten wij hier als land wel goed met onze CO²-uitstoot, maar dan hebben we het probleem gewoon verplaatst. (...) Ga

je kijken naar burgers; moeten burgers het betalen? Dat kan je niet zomaar doen zonder grote inkomensbelastinghervormingen door te voeren, gaat gewoonweg niet. Vrijwel de meeste mensen in dit land zijn namelijk helemaal niet bezig met het einde van de wereld, die denken vooral na over het einde van de maand.

De burger

Dit klimaatakkoord³ gaat helemaal niet over hoopvolle vergezichten, toekomstperspectieven, of over hoe wij als politieke en geografische gemeenschap onze pot geld gaan inzetten voor het verbeteren van onze lucht, ons water, onze leefomgeving. Dit klimaatakkoord is een soort glossy met steentjes die jij als consument kan bijdragen om deze klimaatcrisis te stoppen. Pagina 21. Minder vlees. Minder zuivel, pagina 22. Maar die strijd – pagina 23 – zullen de consumenten in de supermarkt moeten leveren. (...) En ik weet niet meer zo goed wie daar verantwoordelijk voor is. Verantwoordelijk voor het feit dat wij niet meer als burgers worden gezien, maar als consumenten. Komt dat omdat wij het verschil niet meer zien? Omdat wij de overheid permanent als klantenservice aanspreken, waardoor zij ons weer als consumenten behandelen?

De toekomstige generatie

Omdat ik daar lag, zat en stond, op dat plein [tijdens klimaatprotesten], zien mensen mij als een soort vertegenwoordiger van de hoop. Ik denk dat mensen niet weten dat ik op die pleinen stond met wanhoop. Ik sta trouwens nog steeds op die pleinen. Ik ben eigenlijk nooit van die pleinen weggegaan. Ik sta op een kruispunt van allerlei zaken waar het niet goed mee gaat, ik protesteer ook voor beter onderwijs en black lives matter. Ik ben dus niet de hoop.

³ De spreker verwijst tijdens zijn verhaal naar het Nederlandse klimaatakkoord.

- a. Verdeel deze verschillende rollen (de baas van Shell, de consument, de burger, de overheid en de toekomstige generatie) in je groepje. Als jullie met meer dan vijf mensen zijn, werk dan eventueel in duo's. Noteer de argumenten voor dit standpunt die je kan bedenken. Bespreek vervolgens jullie argumenten en reageer ook op elkaar. Welk(e) argument(en) vinden jullie het sterkst?
- b. In zowel *De zaak Shell* als *Tenzij je een beter plan hebt* speelt het thema verantwoordelijkheid een grote rol. Welke verschillende stemmen of perspectieven komen aan bod in *Tenzij je een beter plan hebt*?
- c. In welk van deze standpunten die je in *De zaak Shell* hoort, kun jij je het meest vinden? Waarom?

Deze zaak tegen Shell is niet de enige rechtszaak rondom klimaatverandering. Steeds vaker worden overheden en bedrijven aangeklaagd omdat ze niet genoeg zouden doen tegen de klimaatcrisis. Via de rechter proberen actiegroepen en organisaties harde maatregelen tegen klimaatverandering af te dwingen. Shell zelf brengt daar bijvoorbeeld tegenin dat de consument óók verantwoordelijk is en dat je Shell daarom niet als enige schuldige aan kan wijzen.

Heeft het zin om een bedrijf of regering aan te klagen en zo verantwoordelijkheid af te dwingen? Daarover schrijft journalist Jaap Tielbeke, die zich ook bezighoudt met klimaatverandering en verantwoordelijkheid, het volgende:

Maar volgens mij is dat nu net de kracht van dit soort rechtszaken: ze breken met het idee dat we allemaal schuldig zijn en allemaal moeten bijdragen aan een oplossing. Overheden hebben een andere verantwoordelijkheid dan consumenten. Parlementariërs maken wetten waaraan onderdanen en bedrijven zich te houden hebben. Met een pennenstreek kunnen zij een vleestaks invoeren of de maximumsnelheid op auto-wegen verlagen. Dat heeft meer effect dan aan burgers vragen om vaker vegetarisch te eten of vrijwillig langzamer te rijden.⁴

- d. Ben je het hiermee eens? Leg je antwoord uit.

Opdracht 6: Een beter milieu begint niet bij jezelf

Nuyens en De Wit zoeken de oplossing van klimaatverandering niet in de individuele verantwoordelijkheid van mensen zelf. Journalist en redacteur Jaap Tielbeke schreef een boek waarin hij een vergelijkbaar punt uitwerkt, onder de titel *Een beter milieu begint niet bij jezelf*. En bij wie verantwoordelijkheid ligt, zou je deels al terug kunnen zien in de manier waarop we praten over klimaatverandering. Het huidige tijdperk wordt door veel wetenschappers en schrijvers namelijk ook wel het **antropoceen** genoemd. Deze term is afgeleid van *antropos*, wat Grieks is voor 'mens', omdat de wereld zo ingrijpend veranderd is door menselijk gedrag.

Op het woord 'antropoceen' komt echter ook veel kritiek. In zijn boek legt Jaap Tielbeke bijvoorbeeld uit waarom hij de term problematisch vindt:

⁴ Jaap Tielbeke, *Een beter milieu begint niet bij jezelf*. Das Mag Uitgevers, 2020, p. 125.

Het 'antropoceen' is dan ook niet zomaar een neutrale beschrijving, het lijkt een moreel oordeel te vellen en een schuldige aan te wijzen. 'Wij' zijn de reden dat de temperaturen stijgen en de biodiversiteit razendsnel achteruitholt. 'De les die hieruit getrokken moet worden,' zo vertelde de pessimistische klimaatfilosoof Clive Hamilton me in een interview, 'is dat de mens een dom en gevaarlijk wezen is.'

Dat maakt het nadenken over verantwoordelijkheid alleen maar ingewikkelder. We maken allemaal deel uit van 'de mensheid'. We profiteren allemaal van de fossiele brandstoffen die het klimaat ontwrichten. Iedere keer als je de contactsleutel van je auto omdraait, een warme douche neemt of een hamburger eet, draag je bij aan de opwarming van de aarde. In het antropoceen lijkt ieder van ons schuldig, als lid van de menselijke soort.

Maar zijn we werkelijk allemaal in dezelfde mate verantwoordelijk? Een gemiddelde Nederlander stoot meer dan twintig keer zoveel CO² uit als een inwoner van Bangladesh. Draagt de baas van Shell evenveel schuld als de automobilist die zijn tank vult met Euro95?⁵

- a. Hoe zou jij de vraag beantwoorden die de auteur hier stelt: zijn we allemaal in dezelfde mate verantwoordelijk? Leg je antwoord uit.
- b. Denk je dat het woord 'antropoceen' een goede term is voor dit tijdperk? Waarom wel of niet?
- c. Kun je nog een reden bedenken waarom je niet 'de mensheid' als geheel als schuldige zou kunnen aanwijzen in de klimaatcrisis?
- d. De teksten die je in deze opdrachten hebt behandeld laten verschillende perspectieven zien op wie verantwoordelijk zijn voor klimaatverandering. Denk je dat het zin heeft om zulke teksten te lezen en hier over na te denken? Waarom?

⁵ Jaap Tielbeke, *Een beter milieu begint niet bij jezelf*. Das Mag Uitgevers, 2020, p. 22-23.